

บทที่ 2 ชุมชนศึกษา

ในการพัฒนาชุมชนนั้น นักพัฒนาจะรู้หลักการและวิธีการพัฒนาอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอที่จะดำเนินการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้ ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนอยู่ที่การเข้าใจสภาพปัญหาและความต้องการของคนในท้องถิ่น รู้จักสภาพแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างดี การเข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากการที่นักพัฒนามีโอกาสใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนนั้น หรือมีความคุ้นเคยกับชุมชนนั้นมาก่อน แต่ก็ยังเป็นเพียงความเข้าใจในขอบเขตกว้าง ๆ หรืออาจรู้เรื่องดีเป็นบางด้านไม่เพียงพอที่จะวางแผนหรือกำหนดโครงการพัฒนาชุมชนได้อย่างละเอียดชัดเจน การวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุตลอดจนหาแนวทางในการพัฒนาชุมชน จึงจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาชุมชน หรือชุมชนศึกษา (community study) หรือสำรวจชุมชน (community survey) เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา วัฒนธรรม โครงสร้างของประชากร และทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชน

ในขณะที่เดียวกัน เราในฐานะที่คนเป็นสมาชิกของชุมชน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ในชุมชน โดยไม่อาจแยกตัวออกจากชุมชนได้ ไม่ว่าจะอยู่ในสภาวะใด จึงเป็นความจำเป็นที่เราจะต้องรู้จักชุมชนของตนให้ดีขึ้นไม่เช่นนั้นแล้วความเป็นอยู่ของเขาในชุมชนคงจะหาความสุขได้ยาก เพราะในชุมชนแต่ละชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามลักษณะของวิวัฒนาการของสังคม ซึ่งจะต้องเกิดขึ้นตามสภาวะธรรมชาติ ทั้งจากตัวคนในชุมชนทั้งสภาวะแวดล้อมอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้างดังนั้นจึงมีความจำเป็นต่อการสร้างกระบวนการเข้าใจและเรียนรู้ชุมชน ทั้งในเรื่องของคนและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ

ความหมายของชุมชนศึกษา

ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับ ชุมชนศึกษา ไว้มากมายผู้เขียนจึงพยายามรวบรวมความหมาย ชุมชนศึกษาได้ดังนี้

ชวอน พลตรี (2530) ได้กล่าวถึง ชุมชนศึกษา Community Study หรือการสำรวจชุมชน Community Survey หมายถึง การศึกษาหาความจริงเกี่ยวกับลักษณะและสภาพต่างๆในชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ออกมาวิเคราะห์แนวโน้มของปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดโครงการพัฒนาหรือการวางแผนพัฒนาชุมชนต่อไป

ชิรวัดน์ นิจนตร (2528) ได้กล่าวถึง ชุมชนศึกษา หมายถึง การศึกษาหาความจริงเกี่ยวกับลักษณะสภาพต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์แนวโน้มของปัญหาและความต้องการของชุมชนเพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดโครงการพัฒนาหรือวางแผนพัฒนาชุมชนต่อไป

ธนพรรณ ธาณี (2524) ได้กล่าวถึง ชุมชนศึกษา หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้ นักพัฒนาสามารถวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาได้ ซึ่งการศึกษาชุมชน จะมีความหมายตรงกันนั้น นักพัฒนาจะต้องยอมรับในแง่ที่ชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนอย่างแท้จริง จะต้องมีการศึกษาชุมชน

สรุปได้ว่า ชุมชนศึกษา (Community Study) หมายถึง การศึกษาหาความจริงเกี่ยวกับลักษณะและสภาพต่างๆ ในชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์แนวโน้มของปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดโครงการพัฒนาหรือการวางแผนพัฒนาชุมชนในอนาคต

แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนศึกษา

ชุมชนศึกษา เป็นลักษณะการค้นหาคำความจริงเกี่ยวกับลักษณะและสภาพต่างๆ ในชุมชน นักสังคมวิทยาได้สร้างแนวความคิดไว้หลายท่าน และต่างก็มีวิธีการแตกต่างกันออกไป แนวความคิดหนึ่งที่เหมาะสมแก่การศึกษาและน่าจะเป็นแนวทางได้เป็นอย่างดี คือ การมองมุมในแง่ของสังคมมานุษยวิทยา John Donoghue และ Admond Alchin ศาสตราจารย์ทางด้านพัฒนาชุมชน ได้ร่วมกันเขียนแนวความคิดการศึกษาชุมชน โดยตั้งสมมติฐานว่า ชุมชนที่เราอยู่นี้ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ (ไพรัตน์ เตชะรินทร์, 2524; สุรเทพ ชวลิตร, 2524; ทองคุณ หงส์พันธุ์, มปป)

1. มนุษย์ (Human Component)
2. สิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น (Man-made Component)
3. สิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural Component)

1. มนุษย์ (Human Component) เป็นองค์ประกอบที่มีบทบาทสำคัญในทุกชุมชน คนที่มีอยู่ในชุมชนไม่สามารถอยู่ได้โดยลำพัง ในอดีตวิวัฒนาการของมนุษย์ดีกดาบรพ มนุษย์ชอบอยู่เป็นกลุ่ม นับตั้งแต่การมีชีวิตอยู่ร่วมกันในครอบครัว การเป็นสามีภรรยา การเป็นลูกพี่ลูกน้อง จะเห็นว่าทุกคนจะต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอยู่เสมอ ไม่ว่าจะคนนั้นจะเป็นคนกำพร้าพ่อแม่

หรือถูกพ่อแม่ทอดทิ้ง คนในชุมชนจะยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับในชีวิตของเธอ กิริยาเหล่านี้คือความสัมพันธ์ การตอบโต้ระหว่าง จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าในทุกชุมชนจะไม่มีใครเลยที่ถูกทอดทิ้ง โดยไม่มีการติดต่อกับบุคคลอื่นในชุมชน

ความจำเป็นที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ หรือเป็นกลุ่ม ต้องมีสัมพันธ์ต่อบุคคลที่สอง มนุษย์ในที่นี้จึงมิได้หมายถึงคนคนเดียว แต่หมายรวมถึงกลุ่มบุคคล ทั้งที่เป็นกลุ่มปฐมภูมิ (Primary group) เช่น ครอบครัว เพื่อนฝูง และกลุ่มที่เป็นทางการ (Formal group) เช่น กลุ่มพ่อค้า กลุ่มชาวนา ที่จัดตั้งขึ้นเป็นทางการสมาคมนักเรียนเก่า สมาคมฟุตบอล กลุ่มต่างๆที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อกิจกรรมโดยอย่างหนึ่ง หรือเพื่อความสนใจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และคนที่เป็สมาชิกของกลุ่มใดมากกว่าหนึ่งกลุ่ม ก็ย่อมมีความสัมพันธ์ต่อสมาชิกในกลุ่มหรือกลุ่มอื่นๆอีกเป็นลูกโซ่ติดพันกันไป สิ่งเหล่านี้จัดอยู่ในประเภทองค์ประกอบมนุษย์

2. สิ่งที่มนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น (Man-made Component) จะเห็นว่าทุกชุมชนจะมีสิ่งอำนวยความสะดวก สิ่งที่ใช้บำบัดความต้องการของมนุษย์ในด้านความสุขของชีวิต สิ่งจำเป็นสำหรับการครองชีพ แนวความคิด ปรัชญา ตลอดจนทัศนคติความรู้ในสาขาวิชาการต่างๆ ล้วนแล้วแต่มนุษย์เป็นผู้สร้าง องค์ประกอบที่กล่าวนี้แตกต่างกันไปแต่ละชุมชน ย่อมมีสิ่งอำนวยความสะดวกที่มนุษย์สร้างขึ้นไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ระดับความเจริญของชุมชนนั้น การประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์ไม่มีสิ้นสุดตราบเท่าที่มนุษย์มีชีวิตอยู่ต่อไปถ่ายทอดกันไปเป็นทอดๆ การคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ จะเพิ่มและเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัยและความคิดเห็นของมนุษย์อยู่ตลอดเวลา

สิ่งทั้งหลายที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ จะพบว่าเกือบทุกประเภทมีความสัมพันธ์ต่อตัวมันเอง จะเห็นว่าการสร้างเครื่องรับวิทยุ ก็อาศัยเครื่องมืออย่างอื่นเพื่อใช้ประกอบให้กลายเป็นเครื่องรับวิทยุได้ และเครื่องมือที่ใช้ประดิษฐ์ก็ยังคงอาศัยวิธีการอื่น เพื่อให้ได้เครื่องมือขึ้นมา ความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้เปรียบเสมือนลูกโซ่ต่อกันเป็นห่วงๆเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ในองค์ประกอบของสิ่งที่มนุษย์คิดสร้างขึ้น

3. สิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural Component) องค์ประกอบนี้หมายรวมถึงสัตว์ธรรมชาติ ชาติ อากาศ น้ำ ดิน ลม ไฟ ทุกชุมชน จะมีส่วนซึ่งธรรมชาติสร้างขึ้นอยู่ ความสัมพันธ์ของสิ่งธรรมชาติสร้างนั้นจะเห็นว่า สภาพอากาศในบางภูมิภาคหรือบางประเทศไม่เหมาะที่จะปลูกทุเรียน แอปเปิล หรือดินทรายบางแห่งขังน้ำไม่ได้ ดอกไม้ที่เกิดในประเทศที่มีอากาศหนาวปลูกไม่ได้ในประเทศร้อน จึงนับได้ว่าสิ่งเหล่านี้ก็มีความสัมพันธ์ในตัวของมันเองด้วย

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ตลอด แต่อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบดังกล่าวนี้ จะมีความเจริญที่ไม่เท่าเทียมกัน เพราะว่ามีตัวบงการ (Control Point) หรือกลไกที่มีบทบาทในการควบคุม สนับสนุน หรือส่งเสริมองค์ประกอบ ทั้ง 3 ของชุมชนให้เจริญก้าวหน้า หยุดอยู่กับที่ หรือมีการเปลี่ยนแปลงไป ตัวบงการสำคัญนี้คือระบบต่างๆ ในชุมชนนั่นเอง

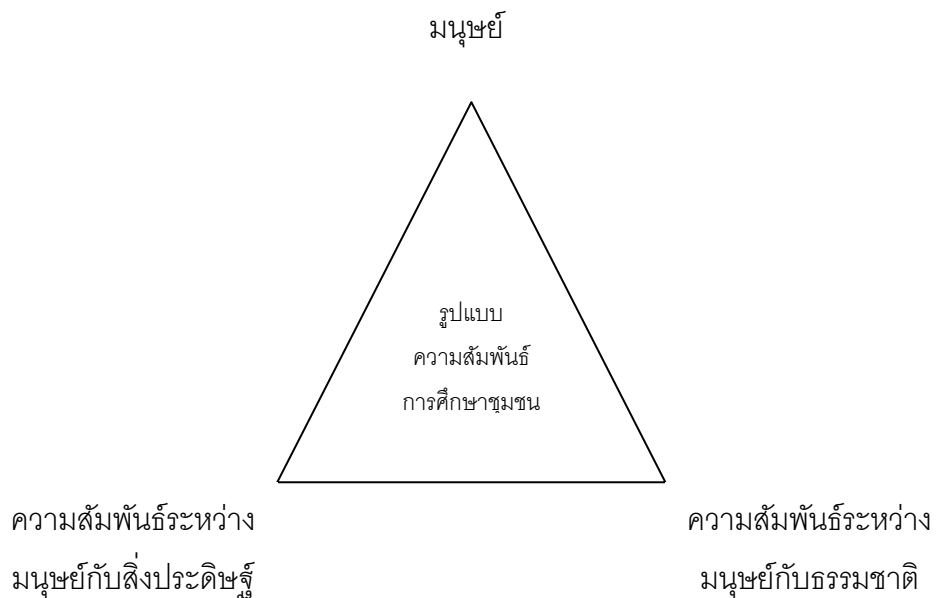
ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบชุมชนศึกษา

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) กล่าวถึง ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในองค์ประกอบแต่ละประเภทต่อไปจะได้ศึกษาความสัมพันธ์ และการปฏิบัติต่อกัน (Interaction) ระหว่างองค์ประกอบภายในชุมชนหนึ่งๆ ผู้สร้างแนวความคิดได้พยายามเน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านี้เป็นตัวจักรสำคัญที่จะทำให้ผู้ศึกษาชุมชนได้เข้าใจถึงบทบาทและความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบ ดังนี้

1. มนุษย์ นอกจากมนุษย์จะต้องมีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ด้วยกันแล้ว ความสัมพันธ์ที่มีต่อองค์ประกอบในสิ่งที่มนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น และต่อธรรมชาตินั้น นับว่ามีบทบาทมาก หากปราศจากมนุษย์แล้วก็จะไม่มีสิ่งที่มนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นและมีเพียงแต่จะคิดค้นขึ้นอย่างเดียว มนุษย์นำสิ่งประดิษฐ์นั้นมาใช้ประโยชน์ และกิจกรรมการคิดค้นและการใช้นี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น มนุษย์ต้องเรียนรู้วิธีการใช้เครื่องจักรกลไกซึ่งมนุษย์พวกหนึ่งสร้างขึ้น และได้พยายามคิดค้นดัดแปลงมีประสิทธิภาพมากขึ้น หรือให้มีสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ เกิดขึ้น จะเห็นว่าในชุมชนที่ยังไม่เจริญนักสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นยังคงแบบง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อน เครื่องตัดหญ้าก็อาจเป็นเพียงมีดยาวที่ไม่ต่อเป็นด้ามให้คนตัดยืนตัดได้ แต่ชุมชนที่เจริญมากในด้านวัตถุ คนตัดหญ้าไม่ต้องออกแรงเพียงแต่เดินตามเครื่องตัดหญ้าซึ่งมีเครื่องยนต์และถูกเก็บเศษหญ้าที่ตัดแล้วโดยไม่ต้องทำงานหลายต่อความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งคิดค้นนี้ จึงแตกต่างในความยากง่ายในการประดิษฐ์และการใช้ประโยชน์ ซึ่งแล้วแต่ความเจริญของชุมชนนั้น

2. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นที่ยอมรับว่ามนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่แยกไม่ออก อากาศที่ใช้หายใจอยู่ทุกวินาที แสงแดดที่เราใช้ตากเสื้อผ้า ฝนที่ชาวนาใช้ทำนา และกำลังน้ำที่นำมาใช้ประโยชน์ในกรณีตกกระแสไฟฟ้า สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบนี้มีมากน้อยเพียงไร จริงอยู่ปัจจุบันนี้สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ไม่ต้องอาศัยธรรมชาติอย่างเดียว

3. ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งประดิษฐ์ และความสัมพันธ์ต่อสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์เองตามธรรมชาติ พวกแร่ธาตุต่างๆ มนุษย์ได้พยายามนำมาประดิษฐ์เครื่องจักรป่าไม้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมนุษย์ไปตัดมาเพื่อสร้างบ้านเรือนเพื่อประดิษฐ์เป็นของใช้เป็นประจำ ดอกไม้ ผลไม้ที่มนุษย์เรียนรู้วิธีการปลูก ได้นำมาประดับความสวยงามของบ้าน นำมาทำเป็นอาหารในรูปแบบต่างๆ กัน และในขณะเดียวกันการที่จะใช้สิ่งที่ธรรมชาติสร้างนั้นต้องอาศัยเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้น จึงเห็นได้ว่าสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น และธรรมชาติย่อมมีส่วนสัมพันธ์ และมีปฏิสัมพันธ์กันเช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่น

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบการศึกษาชุมชน

โดยสรุปแล้ว องค์ประกอบของชุมชนทั้งสามประเภทที่กล่าวมานี้ ย่อมมีความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งภายในองค์ประกอบเอง และความสัมพันธ์ได้ต่อกันระหว่างองค์ประกอบด้วยกัน

ตัวบ่งการ (Control Points)

เมื่อมองชุมชนและเข้าใจว่าชุมชนทุกชุมชนประกอบด้วยองค์ประกอบทั้ง 3 ดังกล่าว และ ได้รู้ถึงความสัมพันธ์ที่อยู่ในองค์ประกอบ และระหว่างองค์ประกอบแล้ว ความเข้าใจชุมชนได้ กระจ่างขึ้นมาขั้นหนึ่ง แต่ยังมีจุดที่ทำให้งงงต่อไปว่า อะไรเป็นสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง องค์ประกอบเหล่านี้ เพราะเหตุใดชุมชนที่ประกอบที่เหมือนกันทุกชุมชน จึงมีความเจริญไม่เท่ากัน เจ้าของแนวความคิดนี้เรียกตัวกำหนดความสัมพันธ์ หรือตัวบ่งการทั้ง 5 ประเภทว่า “ตัวบ่งการ” (Control Points)

ไพร์ตัน เดชะรินทร์ (2524) ได้กล่าวถึง ตัวบ่งการ ไว้ว่าหมายถึง กลไกที่มีบทบาทควบคุม สนับสนุนหรือส่งเสริมองค์ประกอบทั้งสามของชุมชนให้เจริญรุดหน้า หยุดอยู่กับที่ หรือมีการ เปลี่ยนแปลง ตัวบ่งการของชุมชนที่เห็นได้ชัดพอจะแบ่งได้ดังต่อไปนี้

1. ระบบการปกครอง (Form of government)
2. ระบบเศรษฐกิจ (Economic System)
3. ระบบการศึกษา (Educational system)
4. ศาสนา (Religion)
5. ตัวบ่งการอื่นๆ (Others)

1. ระบบการปกครอง (Form of government) ระบบบริหารประเทศย่อมย่อมส่งผล สะท้อนมาถึงชีวิตของบุคคลที่อยู่ในชุมชน ความสัมพันธ์และการต่อองค์ประกอบอื่นๆย่อมมีผลแตกต่างกันออกไป ยกตัวอย่างเช่น การจัดการปกครอง อาจเป็นแบบกระจายอำนาจหรือเป็น แบบรวมอำนาจอยู่ส่วนกลาง เช่น แบบเสรีประชาธิปไตย ชุมชนที่มีระบบการปกครองต่างกันย่อม อีสรภาพแสดงออกต่างกัน

2. ระบบเศรษฐกิจ (Economic System) อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจ การที่ชุมชนใด หรือ ประเทศใดจะเป็นประเทศอุตสาหกรรม หรือ เกษตรกรรม นับได้ว่าเป็นตัวกำหนดการ เปลี่ยนแปลงของชุมชน อย่างประเทศไทยมักจะกล่าวอยู่เสมอว่าระบบเศรษฐกิจเป็นเกษตรกรรม ผลผลิตและรายได้ส่วนใหญ่ได้จากผลิตผลทางการเกษตร เครื่องมือเครื่องใช้ในชุมชนจึงเป็น เครื่องมือเพื่อการเกษตรส่วนมาก ปัญหาเรื่องการตลาด การผลิตจึงเป็นปัญหาการเกษตร แต่หาก เป็นชุมชนที่ระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับระบบอุตสาหกรรม ชุมชนนั้นมักจะมีเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อ อุตสาหกรรมมากกว่าเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร

3. ระบบการศึกษา (Educational system) ชุมชนจะเจริญ หรือ เกิดความล้าหลัง ระบบ การศึกษาจะเป็นตัวการวัดระดับ ชุมชนใดที่ระบบการศึกษาได้ขยายอย่างกว้างขวาง สมาชิกมน

ชุมชนมีการศึกษาสูงโดยเฉลี่ยการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญย่อมมีมาก เพราะการถ่ายทอดวิชาความรู้และการประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ ย่อมมีมากกว่าในชุมชนด้อยการศึกษา ระดับการศึกษาย่อมจะสร้างความสัมพันธ์ของทั้งสามองค์ประกอบให้สัมพันธ์ขึ้น หรือแบบง่าย ๆ เช่น เขตชุมชนในเมือง คนในชุมชนมีการศึกษาสูงกว่าและมากกว่าในชนบท สถาบันทางสังคม (Social institution) ย่อมมีกลุ่มทางการ (Formal group) มากกว่าในชนบท ชนบทนั้นมีเพียงสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลัก การรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน จึงจัดทำในลักษณะง่าย ๆ และกลุ่มจะสลายตัวเมื่อกิจกรรมสิ้นสุดลง

4. ศาสนา (Religion) เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภายในชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนที่ยังอยู่ในขั้นพัฒนา ศาสนาในที่นี้รวมถึงความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการกระทำพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา การศึกษาของนักมานุษยวิทยา พบว่า อิทธิพลเรื่องความเชื่อถือศาสนาหรือลัทธิของชุมชน มีอิทธิพลมากที่สร้างความสัมพันธ์หรือเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในชุมชนได้อย่างมาก เช่น ชุมชนที่ทำพิธีกรรมบวงสรวงโดยเชื่อว่าพระเจ้าจะบันดาลประโยชน์ให้มาก ได้มีการบูชาแล้ว

5. ตัวบ่งการอื่นๆ (Others) นอกจากตัวบ่งการใหญ่ทั้ง 4 ประการ ยังมีตัวบ่งการอื่น อีก เช่น ตัวบ่งการที่ธรรมชาติสร้างให้ เช่น การเกิดอุทกภัย หรือการมีอากาศหนาวจัด ร้อนจัด มีภูเขาไฟ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีองค์ประกอบของชุมชนอยู่มาก

ตามที่ได้เขียนถึงวิธีการศึกษาชุมชนตามหลักการของนักสังคมมานุษยวิทยาดังกล่าวมาแล้ว หากนำมาประมวลเป็นเรื่อง สมมติได้ว่า การศึกษาชุมชนในแง่นี้ให้มองชุมชนคล้ายนาฬิกา องค์ประกอบทั้งสามเปรียบเหมือนเข็มนาฬิกา ถ่านที่ให้พลังงานนาฬิกา และเฟืองของเข็มนาฬิกา ทั้งสามหลอดมีความสัมพันธ์ที่จะก่อให้เกิดการเดินระบบเวลาที่เที่ยงตรง หากเข็มวินาทีเดินผิดพลาดก็จะทำให้ระบบการเดินเวลาของนาฬิกาไม่เที่ยงตรง และหากถ่านนาฬิกาหมด นาฬิกาก็ไม่เดินเช่นเดียวกัน อีกทั้งเฟืองที่มีหน้าที่หมุนเข็มนาฬิกา หากเฟืองใดเฟืองหนึ่งเกิดเสีย นาฬิกาก็ไม่เดินอีกเช่นเดียวกัน ดังนั้น สำหรับตัวบ่งการต่างๆ (Control points) ก็อาจเปรียบได้ว่าเป็นถ่านนาฬิกา ถึงแม้ว่า เข็ม และ เฟืองควบคุมการทำงานของนาฬิกาทำงานได้ปกติ แต่เมื่อถ่านในนาฬิกาหมดลง การที่นาฬิกาจะทำงานผิดพลาดก็ย่อมจะมีเช่นเดียวกัน จึงพอสรุปได้ว่า ชุมชนหนึ่งๆ จะมีลักษณะอย่างไร เป็นชุมชนประเภทไหน องค์ประกอบทั้งสามมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และตัวบ่งการมีบทบาทอย่างไร เปรียบได้กับระบบวิทยาดังกล่าวมาแล้ว

ความมุ่งหมายของชุมชนศึกษา

ได้มีนักวิชาการกล่าวถึง ชุมชนศึกษา ไว้มากมายดังต่อไปนี้

ธนพรรณ ธาณี (2540) ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของชุมชนศึกษาไว้ว่า

1. เพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ เป็นการหาความรู้ใหม่ หรือเป็นการเพิ่มเติมความรู้ให้มากยิ่งขึ้น การหาข้อเท็จจริงอาจจะเป็นข้อเท็จจริงในลักษณะกว้างทั่วไป หรือลึกซึ้งที่มีการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ อย่างละเอียดก็ได้ ตามวัตถุประสงค์ของผู้ศึกษา

2. เพื่อทดสอบความรู้เดิมให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นการทดสอบความรู้ต่างๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิมนั้นน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นเรื่องของการที่จะสร้างแนวความคิดและทฤษฎีใหม่ขึ้น

3. การศึกษาชุมชนเพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนาซึ่งนับว่ามีประโยชน์และสำคัญต่องานพัฒนาอย่างมาก เพราะจะได้นำไปวางแผนและนำไปปฏิบัติในงานพัฒนา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาชุมชน

อรพินท์ สพอโชคชัย (2537) ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของชุมชนศึกษาไว้ว่า เพื่อเข้าใจชุมชนหรือหมู่บ้านที่จะพัฒนา ความเข้าใจนี้จะเป็นประโยชน์ในการดำเนินการประชุม (ระดมความคิด) เพื่อช่วยงานการพัฒนาหมู่บ้าน และเพื่อศึกษากลุ่มบุคคลต่างๆ ในชุมชนหรือหมู่บ้าน

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540) ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของชุมชนศึกษาไว้ว่า สามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ

1. การศึกษาชุมชนโดยนักพัฒนา ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนนั้นๆ โดยตรง ทำการศึกษาชุมชนเพื่อให้เข้าใจและเห็นช่องทางในการกระตุ้น ส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชน ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของตน ซึ่งนักพัฒนาต้องเป็นทั้งผู้กำหนดประเด็นศึกษา ผู้รวบรวมข้อมูล ผู้วิเคราะห์ และผู้ใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์ด้วยตนเอง งานศึกษาชุมชนนี้ นักพัฒนาจะขอให้ผู้อื่นทำแทนมิได้ นักพัฒนาจะต้องมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนเสมอ

2. การศึกษาชุมชนที่หน่วยงานต้นสังกัดของนักพัฒนามอบหมายให้นักพัฒนา ทำการรวบรวมหรือสำรวจข้อมูลในชุมชนเพื่อนำไปใช้วางแผนซึ่งนักพัฒนาเป็นเพียงผู้เก็บข้อมูลตามประเด็นและ / หรือแบบสำรวจข้อมูลที่คนอื่นสร้างขึ้นมาก่อน ส่วนผลการวิเคราะห์ผลและใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์มักจะเป็นเจ้าหน้าที่ข้อมูลหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนหรือจัดทำข้อมูลพื้นฐานของหน่วยงาน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ความมุ่งหมายของการศึกษาชุมชน มีจุดมุ่งหมายเพื่อ เพื่อต้องการทราบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความเชื่อ เจตคติ และสภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน ความต้องการ และปัญหาของชุมชนในแง่มุมต่างๆ เพื่อจะได้ช่วยกันคิด และหาทางตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยจัดทำเป็นโครงการเพื่อแก้ไขปัญหา และความต้อการเหล่านั้นให้หมดไป โดยพลังของชุมชน อีกทั้งผลพลอยได้จากการศึกษาชุมชน ยังได้ทราบแหล่งวิชาความรู้ที่สำคัญ เช่น วิชาในชุมชน (Community Resources) ทรัพยากร ธรรมชาติ (Natural Resources) วิทยากร (Resources persons) และ สถาบันของชุมชน

ประโยชน์ของชุมชนศึกษา

ในการพัฒนาชุมชนนั้น นักพัฒนาจะรู้หลักการและวิธีการย่อมไม่เพียงพอที่จะดำเนินการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้ ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนอยู่ที่การเข้าใจสภาพปัญหาและความต้องการของคนในท้องถิ่น รู้สภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีของคนในชุมชนเป็นอย่างดี การเข้าใจสภาพการณ์ต่างๆ ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากการที่นำพัฒนามีโอกาสใช้ชีวิตในชุมชนหรือคุ้นเคยกันมาก่อน แต่ก็ยังเป็นเพียงความเข้าใจในแบบกว้างๆ หรืออาจรู้เรื่องดีเป็นทางด้านไม่เพียงพอที่จะวางแผนโครงการพัฒนาชุมชนได้อย่างละเอียด การวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ ตลอดจนค้นหาแนวทางในการพัฒนาชุมชน จึงต้องอาศัยการศึกษาชุมชน (Community Study) หรือการสำรวจชุมชน (Community Survey) เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมการศึกษา วัฒนธรรม โครงสร้างของประชากรและทรัพยากรต่างๆ ของชุมชน

การสำรวจชุมชนต้องมีการกำหนดจุดหมายไว้ล่วงหน้าว่าต้องการทราบข้อมูลด้านใดบ้าง เพื่อช่วยให้เกิดการประหยัดและได้ข้อมูลที่ถูกต้อง การรายงานผลการสำรวจจะต้องชี้แจงตามความเป็นจริง ไม่ใช่ความรู้สึกนึกคิด (Bias) ในการวิจัยปัญหาปัจจุบันนิยมใช้วิธีการทางสถิติในการสำรวจชุมชน เพราะจะช่วยให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและมีความเป็นปรนัย (Objective) สูง

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) ได้กล่าวถึง ประโยชน์ของชุมชนศึกษาว่าเป็นวิธีการที่นำมาใช้ในการแก้ไขชุมชน ฉะนั้นผู้ทำการศึกษาจะศึกษาเพื่อประโยชน์ 7 ประการคือ

1. เพื่อกำหนดลักษณะ และขอบเขตของปัญหาชุมชน
2. ได้ทราบว่า ปัญหามีผลกระทบหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อชุมชนเพียงใด
3. ได้ทราบถึงความยุ่งยากสลับซับซ้อนของปัญหาและจะได้หาแนวทางแก้ไข
4. ได้ทราบว่า บุคคลใดที่สนใจให้การสนับสนุนหรือคัดค้านในการแก้ปัญหาต่างๆ ของ

ชุมชน

5. ได้ทราบปัญหาและได้ค้นหาวิธีแก้ไขที่ปฏิบัติได้และสามารถนำมาใช้ได้เป็นอย่างดี
6. ได้ทราบถึงทรัพยากรในท้องถิ่นที่นำมาแก้ปัญหา
7. เพื่อเป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับขั้นตอนในการแก้ปัญหาในชุมชน ในการดำเนินงานเพื่อปรับปรุงแก้ไขชุมชน ก่อนที่จะกำหนดแนวทางทำอะไรต่อไป จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจชุมชนอย่างลึกซึ้ง และมีข้อมูลที่จำเป็นอย่างเพียงพอ เพื่อประโยชน์แก่ทั้งเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน การประเมินสภาพการณ์ชุมชนที่เป็นอยู่อย่างถูกต้อง จะช่วยให้มองเห็นภาวะหน้าที่และความรับผิดชอบของตนเองอย่างชัดเจน ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่า การสำรวจชุมชนเป็นวิธีการที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวางแผนชุมชน (Community Planning)

ประเภทของชุมชนศึกษา

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) แบ่งประเภทของชุมชนศึกษา ออกเป็น 6 ประเภทตามลักษณะขอบข่ายของการศึกษาดังนี้

1. จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้ แบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ

1.1 การศึกษาชุมชนแบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป เป็นการศึกษาชุมชนในลักษณะหาข้อเท็จจริงต่างๆ ภายใตชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ยังไม่มีใครได้ศึกษาหรือมีข้อมูลมาก่อน การศึกษาชุมชนในลักษณะนี้เป็นการค้นหาสภาพทั่วไปของชุมชนเท่านั้น

1.2 การศึกษาชุมชนแบบทดสอบความรู้เดิม เป็นการศึกษาชุมชนในลักษณะที่ต้องการทดสอบความรู้ต่างๆ ที่เคยได้มีคนทำการศึกษาชุมชนมานานแล้ว ให้เกิดความรู้ที่นาเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เนื้อหาความรู้ที่ศึกษาอาจจะเป็นเรื่องเฉพาะเจาะจง หรือเรื่องราวต่างๆ ไปในชุมชนก็ได้ เช่นการศึกษาชุมชนอาจจะทำการศึกษาในชุมชนเดิมเพื่อต้องการทราบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อนำไปพัฒนาเป็นแนวคิดและทฤษฎีต่อไป หรืออาจจะศึกษาชุมชนใหม่โดยนำความรู้ที่เกิดขึ้นจากชุมชนเดิมไปทดสอบในชุมชนที่ศึกษาใหม่นั้นว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร

1.3 การศึกษาชุมชนแบบนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนา เป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องการศึกษาหาข้อเท็จจริง ภายใตชุมชนในเรื่องต่างๆ ไปใช้ในการพัฒนา ซึ่งเรื่องที่ศึกษาชุมชนนั้นอาจจะเป็นเรื่องเฉพาะเจาะจงในเรื่องที่ต้องการพัฒนา เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับประชากรและสาธารณสุขเพื่อแก้ปัญหาและวางแผนในการพัฒนา หรือเรื่องที่ศึกษาอาจจะเป็นเรื่องกว้าง ๆ ทั่วไปเพื่อนำไปวางแผนต่อไป

2. การจำแนกตามเนื้อหาของข้อมูลที่นำไปใช้ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

2.1. การสำรวจทั่วไป (General Survey) ได้แก่ศึกษาชุมชนตามรายละเอียดทุกด้าน Comprehensive Survey ทั้งในแง่สภาพภูมิศาสตร์ ประวัติความเป็นมา โครงสร้างของประชากร (อายุ เพศ อาชีพ) สภาพเศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรมด้านต่างๆ ภาวะโภชนาการ สุขอนามัย สาธารณูปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ

2.2. การสำรวจเฉพาะด้าน (Topical Survey) ได้แก่ การศึกษาชุมชนเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงด้านเดียว เช่น การสำรวจด้านอนามัยชุมชน การสำรวจภาวะการศึกษาของคนในชุมชน เป็นต้น

3. การจำแนกตามวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งได้เป็น 4 ประเภทคือ

3.1 การศึกษาชุมชนแบบสำรวจ เป็นการศึกษาชุมชนที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม โดยใช้เวลาศึกษาไม่นานนัก แบบสอบถามที่สร้างขึ้นจึงพยายามตอบตามวัตถุประสงค์เท่าที่ต้องการโดยไม่เก็บข้อมูลทุกอย่างในชุมชน

3.2 การศึกษาชุมชนแบบการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด เป็นการศึกษาชุมชนที่ใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แนวทางในการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์อย่างลึกซึ้ง การศึกษาชีวิตประวัติส่วนตัว โดยที่ได้เข้าไปศึกษาชุมชนอย่างมีการสังเกตการณ์อย่างต่อเนื่อง และการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดซึ่งการศึกษาชุมชนแบบนี้จะต้องเข้าไปอยู่ชุมชนอย่างน้อย 3 เดือนขึ้นไปหรือ 1 ปี หรือในเวลาที่ต่อเนื่องโดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเหมาะสมทำให้ได้ข้อมูลต่าง ๆ ของชุมชนอย่างมีเนื้อหาสาระโดยละเอียด

3.3 การศึกษาชุมชนแบบเอกสาร เป็นการศึกษาชุมชนจากข้อมูลที่ได้มีการบันทึกไว้เรียบร้อยแล้วเกี่ยวกับชุมชนซึ่งอาจจะมีการศึกษามาแล้วก็ได้ การทำทำเนียบข้อมูลของประชากรในชุมชน การทำสำมะโนเกี่ยวเรื่องต่าง ๆ ภายในชุมชน ก็สามารถที่จะนำมาวิเคราะห์ข้อมูลได้นอกจากนี้เอกสารที่เขียนจารึกไว้ก็สามารถเป็นข้อมูลของชุมชนได้เช่นกัน

3.4 การศึกษาชุมชนแบบอื่น ๆ เป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลอื่น ๆ เช่นการใช้แบบประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน การสนทนากลุ่ม การสอบถามชีวิตประวัติ การสัมภาษณ์อย่างลึกซึ้ง และอื่น ๆ ส่วนมากส่วนมากวิธีการศึกษาชุมชนใช้ระยะเวลาแตกต่างกัน และวิธีดำเนินการก็แตกต่างกันด้วย บางวิธีต้องมีการเตรียมการเป็นขั้นตอน และเมื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ก็ใช้เวลา 2-3 ชั่วโมง เช่น การใช้การสนทนากลุ่ม เป็นต้น หรือการใช้วิธีการ

ประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วนอย่างมีขั้นตอนต่าง ๆ หลายขั้นตอน แต่การเชื่อถือได้ของข้อมูล อาจจะมีข้อจำกัด

4. การจำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

4.1 การศึกษาชุมชนแบบปริมาณ เป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องใช้การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ ตั้งแต่สถิติแบบง่ายจนถึงสถิติขั้นสูง เป็นการศึกษาข้อมูลตั้งแต่พื้นฐานทั่ว ๆ ไปในลักษณะตัวเลขสถิติต่าง ๆ จนถึงการวิเคราะห์สถิติขั้นสูง การศึกษาชุมชนแบบปริมาณมักจะนิยมใช้ทั่วไป เพราะสามารถที่จะเก็บข้อมูลและนำมาวิเคราะห์ได้ง่ายและใช้เวลาไม่มากนัก นักวางแผนพัฒนานิยมใช้ใช้การศึกษาชุมชนแบบปริมาณกันมาก ทั้งนี้เนื่องจากระยะเวลาและงบประมาณจำกัด

4.2 การศึกษาชุมชนแบบคุณภาพ เป็นการศึกษาชุมชนที่ไม่ต้องการใช้การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติเท่าใดนัก มีการวิเคราะห์ทางสถิติบ้าง การเสนอข้อมูลจึงมีลักษณะของการพรรณนาในลักษณะของเนื้อหาสาระรายละเอียด จากข้อมูลที่ได้จากการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชน เป็นระยะเวลาานานแม้ว่านักวางแผนพัฒนาจะไม่ค่อยนิยมใช้การศึกษาชุมชนแบบคุณภาพ เนื่องจากต้องใช้งบประมาณมาก และระยะเวลามาก แต่ในปัจจุบันแนวโน้มของการศึกษาชุมชนแบบคุณภาพได้เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากข้อมูลที่เกิดรวบรวมแบบปริมาณไม่สามารถที่จะให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนเป็นระยะเวลาานาน แต่การอธิบายชุมชนแบบคุณภาพนี้ ไม่สามารถที่จะบรรยายเป็นลักษณะตัวเลขได้

5. การจำแนกตามผู้กระทำการศึกษา แบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

5.1 การศึกษาชุมชนแบบกระทำการศึกษาคนเดียว เป็นการศึกษาชุมชนโดยคนเพียงคนเดียวที่เข้าไปศึกษา อาจจะเป็นการศึกษาชุมชนทั้งที่เป็นแบบปริมาณหรือคุณภาพก็ตาม เช่น บัณฑิตอาสาสมัครไปศึกษาชุมชนเพียงคนเดียว นักศึกษาปริญญาเอกที่เข้าไปศึกษาชุมชนหรืออาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่ศึกษาชุมชนเพียงคนเดียว

5.2 การศึกษาชุมชนแบบกระทำเป็นกลุ่ม เป็นการศึกษาชุมชนโดยคนหลายคนเป็นกลุ่มหรือเป็นการศึกษาชุมชนของหน่วยสถาบันต่าง ๆ เช่น การศึกษาชุมชนของนักพัฒนาหลายหน่วยงานเพื่อต้องการนำข้อมูลวางแผนเขียนโครงการพัฒนาต่อไป

6. การจำแนกตามทัศนระของผู้ศึกษา แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

6.1 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายนอกชุมชน เป็นการศึกษารวมกันของบุคคลทำงานในชุมชน หรือนักวิชาการที่ศึกษาชุมชน การเข้าใจปรากฏการณ์ของชุมชนที่เกิดขึ้นจากแนวคิดและทฤษฎีของบุคคลภายนอก

6.2 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน เป็นการศึกษารวมกันของบุคคลที่อยู่ในชุมชน ต้องการทราบปัญหา และเข้าใจปรากฏการณ์ของชุมชนตน โดยไม่ต้องมีแนวความคิดหรือทฤษฎีทางวิชาการไปศึกษาชุมชน แต่เป็นความเข้าใจข้อเท็จจริงต่างๆ ภายในชุมชนในทัศนะที่มาจากบุคคลภายในชุมชนของตน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์และแก้ปัญหาต่อไป

จะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชนสามารถที่จะแบ่งเป็นหลายประเภทแต่ละประเภทก็มีหลายแบบ อย่างไรก็ตามแต่ละประเภทของการศึกษาชุมชนก็มีส่วนที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอย่างไรก็ตาม การศึกษาชุมชนที่ดีนั้นน่าที่จะมีการผสมผสานหลายรูปแบบ เนื่องจากแต่ละแบบก็มีส่วนดีและส่วนบกพร่องทั้งถ้าเราสามารถผสมผสานหลายรูปแบบได้ การศึกษาชุมชนก็ย่อมที่จะเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือมาก

ส่วนประกอบการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน เป็นการเสาะแสวงหาข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เพื่อทราบปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริง วิธีการในการศึกษาชุมชนอาจต้องใช้หลายวิธีประกอบกัน ทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกต การสำรวจ และการศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด กลวิธีที่สำคัญที่ผู้ศึกษาชุมชนต้องใช้ คือ การสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน เพราะ ถ้าหากปราศจากสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้ศึกษาชุมชนกับชาวบ้านแล้วเป็นการยากที่จะได้รู้และเข้าใจปัญหาความต้องการจริงๆ ของชาวบ้าน ความสัมพันธ์อันดี จนถึงขั้นความสนิทสนมรักใคร่ ศรัทธา จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน จากข้อมูลข้างต้น นอกจากกลวิธีการสร้างความสำคัญที่เป็นส่วนประกอบสำคัญแล้ว ส่วนประกอบหรือหัวข้อสำหรับการศึกษาชุมชนซึ่งมีอยู่อย่างรอบด้าน ผู้เก็บข้อมูลควรคำนึงถึงให้มากที่สุด ควรประกอบด้วยเนื้อหาสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. ประวัติชุมชน ข้อมูลที่ควรทราบ ได้แก่

- 1.1 ชุมชนนี้ตั้งขึ้นเมื่อไร ใครเป็นผู้ตั้ง สาเหตุที่ตั้ง จำนวนประชากรที่อพยพมาครั้งแรก ตระกูลที่อพยพมาครั้งแรก ตระกูลที่อพยพมาทีหลัง สาเหตุของการอพยพ
- 1.2 ชุมชนนี้เคยถูกวาตภัยครั้งร้ายแรงเมื่อไร เสียหายเพียงไร เกิดอุทกภัยกี่ครั้ง เสียหายเพียงไร เคยถูกไฟไหม้ที่ร้ายแรงเมื่อไร เสียหายเพียงไร
- 1.3 สร้างวัดเมื่อไหร่ สร้างโดยวิธีใด
- 1.4 อุตสาหกรรมที่มีอยู่ เช่น โรงสี โรงงาน ฯลฯ
- 1.5 ตระกูลที่ประชาชนในหมู่บ้านนับถือมากที่สุด
- 1.6 ผู้นำในหมู่บ้าน ใครเป็นผู้ตั้ง
- 1.7 ชุมชนได้เจริญก้าวหน้าขึ้นในด้านใดบ้าง
- 1.8 มีโบราณสถาน โบราณวัตถุอะไรบ้าง
- 1.9 ขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้าน

2. สภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ

- 2.1 ที่ตั้ง และอาณาเขตติดต่อ
- 2.2 สภาพภูมิอากาศมีกี่ฤดู ฤดูอะไรบ้าง เริ่มตั้งแต่เมื่อไรถึงเมื่อไร
- 2.3 อุณหภูมิสูงสุดในหน้าร้อน และต่ำที่สุดในหน้าหนาว
- 2.4 ปริมาณน้ำฝน ระยะเวลาที่ฝนตก
- 2.5 ลมประจำที่พัดผ่านมีอะไรบ้าง พัดในฤดูใด
- 2.6 ปรากฏการณ์ที่ร้ายแรงประจำปี
- 2.7 สิ่งที่ทำให้ประโยชน์ในท้องถิ่น มีอะไรบ้างในฤดูใด
- 2.8 การคมนาคมติดต่อระหว่างชุมชนกับชุมชนอื่น
- 2.9 ระดับน้ำในบ่อในฤดูฝนลึกประมาณเท่าใด ระดับน้ำในบ่อในฤดูแล้งลึกประมาณเท่าใด มาตรการหาน้ำดื่ม น้ำใช้อย่างไร มีบ่อสาธารณะกี่แห่ง บ่อส่วนตัวกี่แห่ง
- 2.10 สภาพและคุณภาพของดิน ปัญหาที่เกิดจากดิน
- 2.11 ทรัพยากรของชุมชนมีอะไรบ้าง เช่น ฝัก ไม้ แร่ ทรัพยากรที่ให้พลังงาน สัตว์เลี้ยง สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ แม่น้ำ ภูเขา สวนป่า
- 2.12 แผนที่แสดงรายละเอียดของชุมชน

3. ประชากร

- 3.1 จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน เชื้อสายของประชากร ภาษา ศาสนา
- 3.2 จำนวนประชากรแยกตามกลุ่มอายุ เพศ ระดับการศึกษา
- 3.3 อัตราส่วนเพศ
- 3.4 ภาวะพึ่งพิง
- 3.5 อัตราเกิด
- 3.6 อัตราตาย
- 3.7 อัตราเพิ่มของประชากร
- 3.8 ภัยแรงงาน
- 3.9 การสมรส จดทะเบียน ไม่จดทะเบียน หย่าร้าง
- 3.10 การอพยพโยกย้าย อัตราการย้ายเข้า อัตราการย้ายออก
- 3.11 จำนวนวัด จำนวนสามเณร จำนวนพระสงฆ์ จำนวนชีปะขาว ฯลฯ

4. สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน

- 4.1 อาชีพที่ประชาชนทำมากมีอะไรบ้าง
- 4.2 การอุตสาหกรรม ทวิพยากรธรรมชาติ พืชที่ปลูก สัตว์ที่เลี้ยง ที่ทำกันมากมีอะไรบ้างแยกตามประเภท
- 4.3 ผลผลิตที่ผลิตเพื่อขายมีอะไรบ้าง และนำไปขายที่ใด
- 4.4 ชาวนาทำนาเพื่อกินก็เปอร์เซ็นต์ เพื่อขายก็เปอร์เซ็นต์ มีสหกรณ์ชาวนาหรือไม่ เป็นสหกรณ์ชนิดใด
- 4.5 ชาวนาปลูกอะไรบ้างนอกจากข้าว ปลูกกันมากน้อยเพียงใด
- 4.6 ชาวนามีที่นาทำกินโดยเฉลี่ยในหมู่บ้านกี่ไร่
- 4.7 ชาวนามีที่นาเป็นของตัวเองก็เปอร์เซ็นต์ เช่าที่นาคนอื่นก็เปอร์เซ็นต์
- 4.8 รายได้จากการทำนาเป็นรายปี
- 4.9 ประชาชนต้องเสียภาษีอะไรบ้าง จำนวนเท่าใด
- 4.10 หนี้สินของชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน เป็นหนี้ เพราะเหตุใด หนี้สินรวมทั้งหมู่บ้านเท่าใดเป็นหนี้มานานกี่ปี
- 4.11 รายได้ของประชาชน รายจ่ายของประชาชนต่อปี]
- 4.12 สิ่งที่ต้องซื้อจากภายนอกชุมชนมีอะไรบ้าง อะไรที่ซื้อมากที่สุด

5. บ้านเรือนในชุมชน

- 5.1 สภาพเป็นตึก บ้านไม้ถาวร บ้านชั่วคราวอย่างละกี่ครอบครัว
- 5.2 ครอบครัวที่มีบ้านเป็นของตนเอง เข้าบ้านอยู่อย่างละกี่ครอบครัว
- 5.3 ลักษณะส่วนประกอบของบ้านที่มีห้องน้ำ มีสุขภัณฑ์ลักษณะที่หลัง บ้านที่มีบริเวณบ้านและไม่มีบริเวณบ้านอย่างละกี่หลัง
- 5.4 บริเวณแออัดและเสื่อมโทรมคือบริเวณใด พวกใดอาศัยอยู่
- 5.5 ค่าใช้จ่ายในการสร้างที่อยู่อาศัย

6. การจัดการเกี่ยวกับอนามัยและความปลอดภัยในชุมชน

- 6.1 มีเจ้าหน้าที่ทางการแพทย์และอนามัยกี่คน เช่น แพทย์ พยาบาล ผู้ช่วยพยาบาล แพทย์แผนโบราณ แพทย์ประจำตำบล หมอตำแย ฯลฯ
- 6.2 มีโรงพยาบาลและสถานอนามัยกี่แห่ง
- 6.3 มีบริการทางการแพทย์และอนามัยอย่างไร มีการปลูกฝี ฉีดยาปีละกี่ครั้ง มีร้านขายยาประเภทต่างๆ กี่ร้าน
- 6.4 โรคที่เป็นกันมากในชุมชนมีอะไรบ้าง
- 6.5 อัตราเกิด อัตราตายของเด็ก สาเหตุการตาย อัตราตายและโรคที่ทำให้ตายมีโรคอะไรบ้าง จำนวนเท่าใด
- 6.6 น้ำดื่มได้มาจากที่ใด มีวิธีทำความสะอาดอย่างไร
- 6.7 มีการควบคุมฆ่าสัตว์ที่มีโรคเพื่อใช้บริโภคหรือไม่
- 6.8 มีสถานีดับเพลิง ตำรวจจราจร และโรงพยาบาลเฉพาะโรคหรือไม่ ฯลฯ

7. องค์การต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

- 7.1 องค์การหรือหมู่คณะต่างๆ ที่กำลังทำประโยชน์แก่ประชาชนมีองค์การใดบ้าง
- 7.2 ความมุ่งหมายขององค์การต่างๆในชุมชน
- 7.3 ผู้นำของชุมชนมีใครบ้าง
- 7.4 องค์การที่ช่วยเหลือชุมชนเป็นอย่างมากมีองค์การใดบ้าง
- 7.5 องค์การหรือชุมชนของเด็กและเด็กหนุ่ม
- 7.6 คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านมีใครบ้าง
- 7.7 วัดที่ช่วยเหลือในการอบรมเด็ก และเอาใจใส่ทางการศาสนาของเด็ก
- 7.8 สมาคมครู ผู้ปกครองมีหรือไม่ มีกิจกรรมอะไรบ้าง

8. โอกาสเกี่ยวกับการศึกษาในชุมชน

- 8.1 มีโรงเรียนในชุมชนกี่โรง มีนักเรียนโรงเรียนละกี่คน ครูโรงเรียนละกี่คน
- 8.2 จำนวนครูแยกตามเพศและวุฒิที่สำเร็จการศึกษาค้างสุดท้าย
- 8.3 โรงเรียนในกลุ่มมีกี่โรงเรียน ใครเป็นประธานกลุ่ม
- 8.4 โรงเรียนมัธยมศึกษาที่มีโรงเรียน เปิดสอนถึงชั้นใด
- 8.5 มีโรงการศึกษาผู้ใหญ่หรือไม่ ใครเป็นผู้ดำเนินการ
- 8.6 มีหน่วยบริการด้านการศึกษาอะไรบ้าง มีห้องสมุด ที่อ่านหนังสือหมู่บ้านที่แห่ง
มีคนมาใช้บริการมากน้อยเพียงใด
- 8.7 มีหนังสือพิมพ์สำหรับหมู่บ้านหรือไม่ มีคนอ่านหนังสือพิมพ์มากน้อยเพียงใด
- 8.8 ในห้องสมุดมีหนังสือประเภทใดเป็นจำนวนเท่าใด
- 8.9 ในหมู่บ้านมีวิทยุ โทรทัศน์อย่างละกี่เครื่อง มีคนรับหนังสือพิมพ์กี่คน รับ
หนังสือพิมพ์อะไรบ้าง
- 8.10 ในหมู่บ้านมีหอกระจายข่าวหรือไม่ ส่วนมากเปิดฟังเกี่ยวกับอะไร
- 8.11 มีการจัดอบรมในหมู่บ้านปีละกี่ครั้ง ส่วนใหญ่อบรมเกี่ยวกับเรื่องอะไร

9. สวัสดิการสังคม

- 9.1 บุคคลที่รับผิดชอบเกี่ยวกับสวัสดิการคือใคร
- 9.2 สวัสดิการที่อำนวยความสะดวกแก่ชุมชนมีอะไรบ้าง
- 9.3 ในชุมชนมีตลาด ศูนย์สวัสดิการตลาด ธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือ ประปา
ไฟฟ้า ที่ทำการไปรษณีย์ เป็นของผู้ใด
- 9.4 มีองค์การช่วยเหลือสวัสดิการของชุมชนอะไรบ้าง และให้สวัสดิการด้าน
ใดบ้าง ช่วยประชาชนพวกใดและความรู้สึกประชาชนต่อองค์การเหล่านั้นเป็นอย่างไร
- 9.5 มีเด็กเกเรประมาณกี่เปอร์เซ็นต์ สาเหตุเพราะอะไร
- 9.6 ปัญหาเกี่ยวกับสวัสดิภาพสังคมมีอะไรบ้าง ฯลฯ

10. ความเจริญก้าวหน้าของชุมชน

- 10.1 องค์การที่มีชื่อเสียงที่สุดในชุมชน
- 10.2 โครงการที่มีชื่อเสียงที่สุดของชุมชน
- 10.3 กีฬาที่มีชื่อเสียงที่สุดในชุมชน
- 10.4 บุคคลที่มีชื่อเสียงที่สุดในชุมชน
- 10.5 พืชที่มีชื่อที่สุดในชุมชน

10.6 สัตว์ที่มีชื่อที่สุดในชุมชน

10.7 สินค้าที่มีชื่อของชุมชน

10.8 การฝีมือที่มีชื่อของชุมชน

ส่วนประกอบการศึกษาชุมชนข้างต้นที่กล่าวมา เป็นการรวบรวมอย่างคร่าวๆ ซึ่งนักวิชาการท่านต่างๆ ก็มีแนวคิดในการศึกษาที่แตกต่างกันไปตามมุมมองของผู้ศึกษา ดังนั้นหากเราสนใจศึกษาชุมชนก็ควรมองอย่างรอบด้าน และลงลึกสำหรับการศึกษาในมุมมองที่สนใจ หรือจะศึกษาอย่างเียด ขึ้นอยู่กับระยะเวลา และโอกาสที่จะอำนวยสำหรับการศึกษาชุมชน เพราะการศึกษาชุมชนนั้น เป็นการศึกษาอย่างต่อเนื่อง หากผู้ศึกษาสนใจศึกษาทั้งหมด และลุ่มลึกจะดี เป็นอย่างยิ่งหากผู้ศึกษามีระยะเวลาในการสำรวจมาก แต่หากมีระยะเวลาที่จำกัดจากแหล่งทุน หรือ สภาพคล่องการบริหารจัดการเวลาก็ต้องพิจารณาให้เหมาะสม

สรุปประเด็นบทที่ 2

1. ชุมชนศึกษา (Community Study) หมายถึง การศึกษาหาความจริงเกี่ยวกับลักษณะและสภาพต่างๆ ในชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์แนวโน้มของปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดโครงการพัฒนาหรือการวางแผนพัฒนาชุมชนในอนาคต

2. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนศึกษา กล่าวว่า มนุษย์ (Human Component) สิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น (Man-made Component) สิ่งที่เกิดธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural Component) ทั้ง 3 ประการ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน องค์ประกอบดังกล่าวจะมีความเจริญที่ไม่เท่าเทียมกัน เพราะว่ามีตัวบ่งการ (Control Point) หรือกลไกที่มีบทบาทในการควบคุม สนับสนุน หรือส่งเสริมองค์ประกอบ ทั้ง 3 ของชุมชนให้เจริญก้าวหน้า หยุดอยู่กับที่ หรือมีการเปลี่ยนแปลงไป ตัวบ่งการสำคัญนี้คือระบบต่างๆ ในชุมชน

3. ตัวบ่งการ (Control Points) หมายถึง กลไกที่มีบทบาทควบคุม สนับสนุนหรือส่งเสริมองค์ประกอบทั้งสามของชุมชนให้เจริญรุดหน้า หยุดอยู่กับที่ หรือมีการเปลี่ยนแปลง ตัวบ่งการของชุมชนที่เห็นได้ชัดพอจะแบ่งได้ดังต่อไปนี้

3.1 ระบบการปกครอง (Form of government)

3.2 ระบบเศรษฐกิจ (Economic System)

3.3 ระบบการศึกษา (Educational system)

3.4 ศาสนา (Religion)

3.5 ตัวบ่งการอื่นๆ (Others)

4. ความมุ่งหมายของการศึกษาชุมชน มีจุดมุ่งหมายเพื่อ เพื่อต้องการทราบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความเชื่อ เจตคติ และสภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน ความต้องการ และปัญหาของชุมชนในแง่มุมต่างๆ เพื่อจะได้ช่วยกันคิด และหาทางตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยจัดทำเป็นโครงการเพื่อแก้ไขปัญหา และความต้องการเหล่านั้นให้หมดไป โดยพลังของชุมชน อีกทั้งผลพลอยได้จากการศึกษาชุมชน ยังได้ทราบแหล่งวิชาความรู้ที่สำคัญ เช่น วิชาในชุมชน (Community Resources) ทรัพยากร ธรรมชาติ (Natural Resources) วิทยาการ (Resources persons) และ สถาบันของชุมชน

5. ประโยชน์ของชุมชนศึกษา มี 7 ประการคือ

5.1 เพื่อกำหนดลักษณะ และขอบเขตของปัญหาชุมชน

5.2 ทราบถึงปัญหามีผลกระทบหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อชุมชนเพียงใด

- 5.3 ทราบถึงความยุ่งยากสลับซับซ้อนของปัญหาและจะได้หาแนวทางแก้ไข
- 5.4 ทราบถึงบุคคลใดที่สนใจให้การสนับสนุนหรือคัดค้านในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน
- 5.5 ทราบถึงปัญหาและได้ค้นหาวิธีแก้ไขที่ปฏิบัติได้และสามารถนำมาใช้ได้
- 5.6 ทราบถึงทรัพยากรในท้องถิ่นที่นำมาแก้ปัญหา
- 5.7 ทราบข้อเสนอแนะเกี่ยวกับขั้นตอนในการแก้ปัญหาในชุมชน ในการดำเนินงานเพื่อปรับปรุงแก้ไขชุมชน ก่อนที่จะกำหนดแนวทางทำอะไรต่อไป เพื่อประโยชน์แก่ทั้งเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน การประเมินสภาพการณ์ชุมชนที่เป็นอยู่อย่างถูกต้อง จะช่วยให้มองเห็นภาวะหน้าที่และความรับผิดชอบของตนเองอย่างชัดเจน ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่า การสำรวจชุมชนเป็นวิธีการที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวางแผนชุมชน (Community Planning)

6. ประเภทของชุมชนศึกษา แบ่งออกเป็น 6 ประเภท คือ

- 6.1 จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้
- 6.2 การจำแนกตามเนื้อหาของข้อมูลที่น่าไปใช้
- 6.3 การจำแนกตามวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
- 6.4 การจำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล
- 6.5 การจำแนกตามผู้กระทำการศึกษา
- 6.6 การจำแนกตามทักษะของผู้ศึกษา

7. ส่วนประกอบในการศึกษาชุมชน ประกอบด้วย 10 ส่วนประกอบดังนี้

- 7.1 ประวัติชุมชน ข้อมูลที่ควรทราบ ได้แก่
- 7.2 สภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ
- 7.3 ประชากร
- 7.4 สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน
- 7.5 บ้านเรือนในชุมชน
- 7.6 การจัดการเกี่ยวกับอนามัยและความปลอดภัยในชุมชน
- 7.7 องค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน
- 7.8 โอกาสเกี่ยวกับการศึกษาในชุมชน
- 7.9 สวัสดิการสังคม
- 7.10 ความเจริญก้าวหน้าของชุมชน

คำถามท้ายบทที่ 2

จงตอบคำถามต่อไปนี้ตามหลักวิชาการ

1. ท่านเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนศึกษาอย่างไร จงอธิบายแนวความคิดของ John Donoghue และ Admond Alchin เกี่ยวกับองค์ประกอบของชุมชนมาพอเข้าใจ
2. จงอธิบายความสัมพันธ์ของ ตัวบ่งการ (Control Points) และ ชุมชนศึกษา มาให้เข้าใจ
3. นักพัฒนามีความจำเป็นอย่างไร จึงต้องศึกษาวิชาชุมชน อธิบาย ถ้าท่านจะศึกษาชุมชน ท่านจะศึกษาอะไรบ้างเพราะเหตุใด

เอกสารอ้างอิง

- ชบวน พลตรี. (2530). **ชุมชนศึกษา**. สกนนคร; ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูสกลนคร.
- จิตติ มงคลชัยอรัญญา. (2540). **การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบการเรียนภาควิชาการพัฒนารัฐมชน,คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไพรัตน์ เตชะรินทร์. (2524). **การบริหารงานพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ ; ไทยวัฒนาพานิช.
- ทองคุณ หงส์พันธุ์. (มปป.). **การศึกษากับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ; ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- สุรเทพ ขวลิตร. (2524). **หลักการพัฒนารัฐมชน**. กรุงเทพฯ; โอเดียนสโตร์.
- ชีรวัดมน์ นิเจเนตร. (2528). **การศึกษากับการพัฒนารัฐมชน**. กรุงเทพฯ ; โรงพิมพ์การศาสนา.
- ธนพรธณ ธานี. (2542). **การพัฒนารัฐมชน**.ขอนแก่น ; ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธนพรธณ ธานี. (2540). **การศึกษารัฐมชน**. ขอนแก่น ; บริษัทเพ็ญพรินติ้ง.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2536). **สังคมวิทยา : หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2 .ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อรพินท์ สฟโชคชัย. (2537). **คู่มือการจัดการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน**. กรุงเทพฯ ; สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.